

A kulturális identitás kutatási perspektívái

FELNŐTTKÉPZÉSI INTÉZET

identitás, kultúra, identitásminták, értékrendszerek, társadalmi konstrukció

A Közművelődési Tanszék közös kutatási programjaként a kulturális identitás kérdéskörét határoztuk meg. Az identitás – amely alatt mind az egyén, mind egy adott közösség önmeghatározását, azonosságtudatát értjük, úgy véljük, a kultúra aspektusából adekvát módon elemezhető és kellően átfogó tematika közös kutatóprogramként. Tanszékünk oktatói eddigi kutatásait integrálhatják és továbbgondolhatják ennek tükrében.

Mielőtt a kulturális identitás meghatározásával és jelentőségével kapcsolatban néhány megközelítést megfogalmaznánk, a kari konferenciához, illetve konferenciakötethez szeretnénk egy gondolatot fűzni. A Szegedi Tudományegyetem bolognai folyamatként emlegetett változásaiban a mi karunk életében történtek a legmélyebbre ható változások. A megváltozott helyzethez való kényszerű alkalmazkodást is egyfajta identitáskeresésként, új identitás meghatározásaként értelmezhetjük, amelyet a konferencia meghívó „új utakon” felirata is jelez. A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Tudományos és Művészeti Műhelyei 2007 című konferencia meghívója arra ösztönözhet, hogy a kar közösségén belül, egymás számára körvonalazzuk: mit is képviselünk a szegedi felsőoktatásban, hogy pontosan meghatározhassuk, milyen legyen ez az új út.

1. Identitás – kulturális identitás

Az identitás kulcsfogalmait a téma legkiemelkedőbb hazai kutatója, Pataki Ferenc nyomán határozhatjuk meg. Bár az **identitás** fogalma a görög tudományos gondolkodáson belül a logikában körvonalazódott először – a *principium identitatis* elve¹ – modern értelmét a pszichológiai, majd szociálpszichológiai kutatások határozták meg.

Az identitás kategóriáját eredendően emberi szubjektivitásként, a **személyiség énfelfogásaként**, önazonosságaként definiálták, de a problémakör behatódott vizsgálata bebizonyította: nem létezik elszigetelt, ún. „Robinson-identitás”, az ember mint közösségi lény, önmagát is csak csoportjának értékei, elvárásai mentén képes meghatározni, a csoport által közvetített kommunikációs formák segítségével.² Valójában tehát az identitást a **társadalmi azonosságtudat** jelenségének tekinthetjük. Pataki szerint az identitás kategóriája abban a metszéspontban helyezkedik el, ahol az egyén társadalmi reprodukciója és a „társadalmi rendszerek reprodukciója” találkozik.³

Az embert foglalkoztató ún. „végső kérdések”, a mitológiák, majd a filozófia „Honnan jövünk, kik vagyunk, hová tartunk?” kérdésfelvetései nem véletlenül fogalmazódnak meg többes szám első személyben. Önazonosságunk is csak csoportunk hagyományaihoz való viszonyban körvonalazódhat.

A személyes (perszonális) identitás, amelynek tapasztalati kerete és alapja az egyéni élettörténet, beleágyazódik a szociális identitásba, amely a csoport, a közösség szintjén konstruálódik, és nemzedékek sokaságának hagyományait és tapasztalatait ötvözi.⁴ Csányi Vilmos humánetológiai könyvében a csoportidentitás kapcsán egyenesen „csoportindividualitás”-ról ír, mint az ember egyik fajspecifikus tulajdonságáról.⁵

Az identitás kutatásában tehát számos, elsősorban az individuum és a közösség egymásra hatását elemző megközelítés létezik. A **kulturális identitás** meghatározása szempontjából talán a legfontosabb annak átgondolása, hogy melyek a közösségi identitás összetevői és szerveződési elvei, szerkezeti jellegzetességei.

¹ „a valóságban minden dolog azonos önmagával, s csak mint önmagával azonos dolog gondolható el.” Pataki 512.

² M. Hewstone – W. Stroebe – J-P. Codol – G. Stephenson: *Szociálpszichológia*. Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 431.

³ Pataki 513; vö.: M. Hewstone – W. Stroebe – J-P. Codol – G. Stephenson: *Szociálpszichológia*. Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 431.: „azonosságtudatunk szorosan kapcsolódik különféle csoporttagságainkhoz.”

⁴ Pataki 515.

⁵ Csányi 161–162..

Ha az identitás tartalmi összetevőit vizsgáljuk, a szakirodalomban számos szinonim kifejezést találunk. Pl. Erikson (az identitáskutatás egyik úttörője) az identitáselem, mások az identitáskomponens, identitáskategória kifejezéseket alkalmazzák. A kultúra domináns voltát jelzi, hogy az identitáselemeket minden esetben „*meghatározott társadalmi-kulturális jelentéseket hordozó kategóriák képviselik*”.⁶

Identitásunk tartalmi elemei ugyanis olyan összetett tudategyüttesek, amelyek történeti, kultúrtörténeti dimenzióval rendelkeznek. Az identitáselemek többségénél, pl. az etnikai, a szakmai, vagy akár az ideologikus alapon meghatározott identitások vonatkozásában is a kultúra az alapvető tényező. Hiszen minden esetben az adott csoport kultúrája határozza meg az identitásmintákat, amelyek nyomán az identitáselemek konkrét formát ölthetnek. **Az identitásminták tehát a kultúra részei**, létrejöttüket a kollektív identitásképzés eredményeinek tekinthetjük. A kultúra – a legáltalában értelmelve, az ember szellemi és anyagi termékeinek összességét értve alatta⁷ – érték kategóriákat, ezáltal identitásmintákat is közvetít, amelyekkel azonosulhatunk, vagy éppen ellenükben új értékeket határozhatunk meg. A személyiség a közösség által közvetített identitásminták viszonylatában határozza meg önmagát. Egyes elméletek szerint a modern és a posztmodern korban az identifikáció folyamata, melynek során a kulturális identitás kialakulhat, éppen a szerkezeti és intézményi változások következtében – a premodern hierarchiák és tradíciók megkérdőjeleződésével, felbomlásával – elvesztette korábbi stabilitását.⁸

Összegezve az eddigieket: **a kulturális identitást** úgy határozhatjuk meg, mint a közösség – és benne az egyén – azonosságtudatát alakító értékek, normák, viselkedésminták, tudás- és hagyományrendszerek összességét.

Úgy vélem, Pataki Ferenc alábbi megállapítását – *„A jelenkori társadalmak különböző metszetű (nemzedéki, lokális, politikai, nemi, réteg) csoportjai szakadatlanul folytatnak identitásminta-képzési műveleteket...”*⁹ – időben és térben a legszélesebb emberi dimenzióra kivetíthetjük. Hiszen minden korban, társadalmi pozícióban a csoportok és az egyének a kultúrájuk által közvetített identitásminták alapján konstruálták/ják saját identitásukat. Ez a folyamat a globalizálódó világban egyre dinamikusabbnak tűnik.

Az identitás tehát csakis egy adott közösséghez való tartozás vonatkozásában épül fel, és minden esetben az adott közösség kultúrájának hagyomány- szokás- és értékrendszerei közvetítik az identitás tartalmi összetevőit. Még a premodern kor viszonylag statikus identitásmintái mentén zajló identifikáció is kisebb mérvű változásokkal járt. Az identitás tehát nem statikus, hanem dinamikus jelenség, hiszen számos tényező függvénye és változhat is, különösen a modernizáció, majd még inkább a globalizáció korától. Megrendülhetnek korábbi identitások, az „identitásválság” jó esetben új identitás keresésére és kialakulására ösztönözhet – ahogy erre pl. Palánkai Tibor is felhívja a figyelmet Globalizáció – civilizációk – Európa című tanulmányában.¹⁰

II. A kulturális identitáshoz kapcsolódó kutatási perspektívák

Az alábbiakban olyan kutatási témák felvázolására törekszem, amelyekhez adottak a Közművelődési tanszéken a személyi feltételek. A tanszék oktatói a kulturális identitáshoz kapcsolódó egyes részterületek kutatását már folytatják, illetve a közös programhoz illeszkedő kutatási tervet készítették.

A nemzetiségi identitás

A XIX–XX. század meghatározó identitástényezője a nemzeti, etnikai identitás kérdésköre volt, ennek kutatása az új elméletek tükrében tanulságok sokaságát rejtheti magában. Művelődéstörténész szakemberek számára kézenfekvő az etnikai identitás kutatása, hiszen alapvetően kulturális, nyelvi (anyanyelvi), történelmi, vallási hagyományok mentén behatárolható identitásról van szó.¹¹ Kutatás tárgya lehet a nemzeti és az etnikai

⁶ Pataki 517.

⁷ Elsősorban a kulturális antropológia kultúraelmélete képviseli az átfogó kultúra meghatározást. Pl. A. L. Kroeber azt az álláspontot képviseli, hogy a kultúra vagy civilizáció a legátfogóbb összefüggéseket fedi, egyfajta totalitást fejez ki (Bohannon – Glazer 160.). L. White az emberi fajra jellemző jelenségek halmazaként, „a társadalmi öröklés” formájaként definiálja a kultúrát. (Bohannon – Glazer 461.)

⁸ Stuart Hall: A kulturális identitásról. In Feischmidt 60–85.; Somlai Péter 140–144.

⁹ Pataki 518.

¹⁰ Palánkai Tibor 814.

¹¹ Palánkai (I.m.) A. D. Smith ezirányú kutatásait emeli ki.

identitás meghatározása, pontos definiálása, történeti jellegének feltárása¹², valamint a két identitásforma közötti összefüggés, különbözőség és viszony elemzése is. A modern kor jellegzetes identitásformájának, a nemzeti identitásnak a késő modernitás/posztmodern korszak globalizálódó világában való változásai is aktuális kérdésfelvetés.¹³

A kommunikáció és az identitás kapcsolata

A kommunikáció formáinak, jellegének, intenzitásának meghatározó szerepe van egy közösség identitásának alakításában. Az oktatás, a média, a kultúraközvetítés identifikációs szerepének kutatása szintén számos tanulsággal szolgálhat. Pozitív és negatív példák sokasága mentén elemezhető, pl. a diszkriminációk elleni fellépés kommunikálása, vagy a diktatúrák propaganda kommunikációja által alakított identitás tanulságai; az identitáskonstruálás jellegzetességei. Tanulságos lehet a tömegkommunikáció, a reklám által vezérelt identitásminták befolyásoló hatásainak értelmezése is.

A környezettudatosság mint új érték- és identitásformáló tényező

Korunk legjelentősebb problémájaként határozhatjuk meg a globális méretű ökológiai válságot, amelynek enyhítését kizárólag a minél szélesebb csoportokat érintő identitásváltástól remélhetjük. A XX. század fogyasztói kultúrájának árnyoldalai az ezredfordulóra fenyegetően kirajzolódtak – a „minél többet, minél több embernek” növekedés-központú fogyasztói identitása tarthatatlannak bizonyul, új értékek mentén megfogalmazódó új identitásminták szükségessé válnak. Olyan új identitásminták, amelyek a természeti értékek védelmét hatékonyan elősegítő magatartásra ösztönöznek. Az értékeket pedig a kultúra és a tradíciók közvetítik az emberek számára. Ezért is lényeges, hogy pozitív üzenettel kapcsolódva, ne lemondásként, hanem tudatos, értékelvű választásként, identitásmintaként jelenjen meg a fogyasztás mértékének csökkentése mint közösségi és egyéni cselekvési program.¹⁴ Ráadásul ennek a kérdéskörnek az elméleti dimenzió mellett kétségtelen a gyakorlati (alkalmazott) jelentősége, és a jövőnkre vonatkozó felelőssége is.

Az európai kulturális identitás meghatározásának kérdésköre

Ugyancsak a kulturális identitáshoz kapcsolódó tematika az Európai Unió kapcsán felvetődő identitás kérdésköre, amelynek kultúrtörténeti és -elméleti, valamint kultúrpolitikai dimenziói egyaránt érdekes kutatás programnak ígérkeznek. Elméleti síkon felvetődik: az identitási kötődések viszonyrendszerébe hogyan ágyazódik be az európai uniós identitás.¹⁵ Tanulmányok sokasági elemzi pl. a nemzeti identitás és az európai identitás viszonyát, szociológiai felmérések alapján.¹⁶ Történeti megközelítésben elemezhető az is, hogy a magyar kultúrában milyen hagyományok képviselik a kora-középkortól datálható közös európai kultúrát.

Ez utóbbihoz kapcsolódik egy első éves hallgatókkal folyó szeminárium munkája, amelyhez a Szegedért Alapítvány pályázati támogatását is elnyertük. Ennek eredményeit a 2007 decemberében esedékes „Tanszék napja” keretében készülünk bemutatni. Kutatásunk során Szeged kiemelkedő építészeti emlékeit elemezzük abban a vonatkozásban, hogy az összeurópai korstílusok mennyiben határozták meg városunk arculatát. Szentkirályi Zoltán építészettörténész megállapításából indultunk ki, mely szerint „Az építészettörténete... az emberi kultúra, a civilizáció »anyagba formált története«.”¹⁷ Azaz az építészettörténet bizonyos tekintetben a kulturális identitás jellegzetes megnyilvánulása, de egyben kerete, formálója is.

A multikulturalizmus identitásromboló/-formáló hatásai

Az Európai Uniónál is tágabb, bonyolultabb problémakör a globalizáció sajátos, kultúrára vonatkozó vetülete, a heterogén kulturális hatások erősödő befolyása. A multikulturalizmus egyrészt a XX. század végétől egyre hangsúlyosabb jelenség, másrészt a helyi kulturális tradíciókat átforgató, gyengítő hatásával is számot kell

¹² Komoróczy: Meddig él egy nemzet? Nemzeti identitás vitáinkhoz: egy másként gondolkodó nézetei az ókori keletről. In Komoróczy 279–312.

¹³ Stuart Hall: A kulturális identitásról. In Feischmidt 68–75.

¹⁴ Lorenz 240.

¹⁵ Rostoványi Zsolt: Európai identitás. In Hargita – Izikné – Palánkai 78.

¹⁶ Pl. Koller Boglárka: Nemzeti és európai identitás. In Hegedűs 17–44.

¹⁷ Szentkirályi I. 13.

vetnünk.¹⁸ A kulturális sokféleség és a különböző identitású csoportok egymásmellettiése új, ellentmondásokkal terhelt kihívásokat generál. A késő modernitás/posztmodern korszak vizsgálata során a kutatók az új kulturális identitást a diszkontinuitás, a széttöredezettség, a diszlokáció fogalmaival írják le.¹⁹ Ennek számos eleme vizsgálható, többek között a mindennapi életmódot, divatot, gasztronómiai szokásokat befolyásoló vetülete is.

*

Végezetül, a kulturális identitás kutatási perspektíváinak vázlatos áttekintését követően annak a reményemnek szeretnék hangot adni, hogy a tervezett kutatómunka is hozzájárul ahhoz, hogy a Pedagógusképző Karon folyó andragógus – művelődésszervező képzés karunk jelentős, színvonalas egységeként legyen jelen az „új utakon”.

SZAKIRODALOM

- Bohannon, P. – Glazer, M.: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest Panem Kiadó. 1997.
- Csányi Vilmos: *Az emberi természet. Humánelológia*. Budapest Vince Kiadó, 1999.
- Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest Osiris, 1997.
- Hegedűs István: *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*. Budapest Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány. Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet. 2006.
- Hewstone, M. – Stroebe, W. – Codol, J-P. – Stephenson, G.: *Szociálpszichológia*. Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1997.
- Komoróczy Géza: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Budapest Osiris Kiadó, 1995.
- Lorenz, Konrad: *Embervoltunk hanyatlása*. Budapest Cartafilus, 1997.
- Palánkai Tibor: *Globalizáció – civilizációk – Európa (Magyar Tudomány 2002.06. 814.*
- Pataki Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom*. In *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Válogatta: Lengyel Zsuzsanna. Budapest Osiris, 1997.
- Rostoványi Zsolt: *Európai identitás*. In Hargita Árpádné, Izikné Hedri Gabriella, Palánkai Tibor (szerk.): *Európa kislexikon. Az Európai Unió és Magyarország*. Budapest Aula Kiadó, 1999. 76–80. o.
- Somlai Péter: *Szocializáció*. Budapest Corvina. 1997.
- Szentkirályi Zoltán: *Az építészeti világtörténete*. I.–II. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1980.

EDIT ÚJVÁRI

The Perspectives of Cultural Identity

This study analyses the the definition of 'cultural identity' which was chosen as the primary research program of the Department of Public Education. I will briefly present the research plans which are supported by all personnel conditions at the department. The characteristics of of national and ethnical identity, the role of communication in shaping the cultural indentity, the merit and identity orientation of surrounding consciousness, the European cultural identity and the phenomena of multiculturalism that weaken the traditional identities and form new ones were set as a cooperative research topic.

¹⁸ Feischmidt 7–28.

¹⁹ Stuart Hall: A kulturális identitásról. In Feischmidt 62–63.